

1953. aasta amnestia: kas ainult varaste ja sulide vabastamine?

Tõnu Tannberg

■ 1953. aasta on oluline tähis 20. sajandi Venemaa ajaloos. Jossif Stalini surm 1953. aasta märtsis ja sellega kaasnenud uue võimuvahekorra väljakujunemine Kremli muutis tuntavalt Nõukogude Liidu senist sise- ja välispoliitilist kurssi. Stalini surma järel võimule saanud “kollektiivne juhtkond” hakkas aktiivselt tegutsema väga erinevates valdkondades. Sisepoliitikas tähendas see “uus kurss” ka suhtumise muutumist stalinliku režiimi ühte kõige olulisemasse tunnusesse – massirepressioonidesse. Kremli uued võimurid mõistsid, et senise vägivaldpoliitika jätkamine pole mõttekas ega pikemas perspektiivis kasulik ka nende endi võimupositsioonidele. Eriti selgelt adus seda Lavrenti Beria, kes hakkas siseministrina jõuliselt ümber kujundama senist riigi repressiivaparaati. Tema oli ka initsiaatoriks ulatusliku amnestia väljakuulutamisele, mis oluliselt aitas kaasa kehtiva repressiivaparaadi murenemisele. Käesoleva artikli eesmärk ongi käsitleda lähemalt 1953. aasta amnestiat nii Nõukogude Liidu tervikuna kui ka kitsamalt tollases Eesti NSV-s. Käsitlus tugineb eelkõige viimastel aastatel avaldatud allikatele ning uuemale ajalookirjandusele, Eesti puhul aga senikasutatamata arhiiviainesele. Eesti senises ajalookirjanduses on 1953. aasta amnestia problemaatika paljuski tundmata teema.

26. märtsil 1953. aastal saatis L. Beria NLKP Keskkomitee Presiidiumile märgukirja amnestia küsimuses. Beria informeeris oma kolleege võimuladvikus, et parandusliku töö laagrites ja kolooniates ning vanglates kannab karistust 2 526 402 miljonit inimest, kellest 590 000-l on kuni 5-aastane karistusaeg,¹ 1 216 000-le on määratud 5–10 aastat,² 573 000-le 10–20 ja 188 000-le karistusaeg üle 20 aasta. Süüdimõistetute enamik ei kujuta ühiskonnale suurt ohtu: tegemist on naiste, alaealiste, vanurite või haigete karistusalustega. Eriti ohtlikke kurjategijaid oli L. Beria sõnul “kõigest 221 435”, kes kandsid karistust siseministeeriumi erilaagrites.³

GULAG-i laagrites ja kolooniates kandis karistust 438 788 naist, kellest 6286 olid rasedad ja 35 505 nende juures olevad kuni kaheaastased lapsed. Beria mainib, et paljudel karistust kandvatel naistel on aga kuni 10-aastased lapsed, kes on vanemate ülalpidamisel või lasteaeades. Kinnipeetute hulgas on ka 238 000 vanurit (üle 50 aasta vanused naised ja mehed), 31 181 alaealist (kuni 18-aastased), mõistetud süüdi enamasti väikeste röövimiste ja huligaanitsemiste eest. Ligi 198 000 süüdimõistetut on parandamatult haiged ega suuda mingisugust tööd teha.⁴

L. Beria viitas oma märgukirjas ka sel-

¹ Enamik nendest olid süüdi mõistetud esimest korda ja kuritegude eest, mis polnud toonud endaga kaasa rasked tagajärjed (omavoliline lahkumine töölt, ametialased ja majanduskuriteod, väikesed vargused, huligaansus, pisispekulatsioon).

² Nende hulgas oli umbes 30 000 karistusalist – enamasti kolhoosiesimehed, brigadirid, insenerid, ettevõtete juhid, kes olid süüdi mõistetud ametialaste ja majanduskuritegude eest ning tegelikult ühiskonnale endast ohtu ei kujutanud.

³ NSVL siseminister L. Beria märgukiri NLKP KK Presiidiumile amnestia läbiviimisest 26.03.1953. – Lavrentij Berija. 1953. Dokumenty. Moskva, 1999, lk. 19.

⁴ NSVL siseminister L. Beria märgukiri NLKP KK Presiidiumile amnestia läbiviimisest 26.03.1953, lk. 20.

lele, et pikaajaline vangilaagris viibimine, perekonnast ja tavalistest olmetingimustest eemalolek paneb süüdimõistetud ja nende perekonnaliikmed äärmiselt keerulisse olukorda ning toob sageli endaga kaasa perekondade purunemise ja jätab negatiivse jälje kogu hilisemale elule.

Kokkuvõttes tegi “Lubjanka marssal” ettepaneku läbi viia ulatuslik amnestia, et vabastada üle miljoni süüaluse. Amnesteerida tuli tema arvates süüalused, kes olid süüdi mõistetud kuni 5 aastaks, kandsid karistust ametialaste, majandus- ja mõnede sõjaväeliste kuritegude eest (olenemata karistusaja pikkusest), lastega ja rasedad naised, alaealised (kuni 18-aastased), vanurid ja parandamatult haiged. Lisaks nähti ette karistusaja vähendamine nende süüaluste suhtes, kes olid süüdi mõistetud rohkem kui 5 aastaks. Amnesteerimisega pidi kaasnema vabastatutelt igasuguse süü äravõtmine ja valimisõiguse tagasiandmine.

Amnestia ei pidanud Beria ettepanekul laienema nendele karistusallustele, kes olid süüdi mõistetud rohkem kui 5 aastaks kontrrevolutsiooniliste kuritegude, banditismi, suuremastaabiliste riigivara varguste ja tahtlike tapmistega eest.⁵ Reino Urm on meenutanud, et 1953. aasta amnestiaga vabastati osaliselt kriminaalvangid, kuid “lahti sai hulga vange, enamikus tõelised sulid”.⁶ Mälestuste autori sõnul vabastati need, kel kohtu poolt oli määratud kuni viieaastane karistus, ning ülejäänutel “võeti pool maha, kellel oli üle poole ära istunud, ka need said vabaks”.⁷ Enda kohta aga ütleb R. Urm, et minul “võeti maha seitse ja pool aastat, aga järele jäi kümme, sest see oli poliitilise paragrahvida ja poliitilised amnestia alla ei kuulunud”.⁸

Kinnipeetavate suure arvu tingis Beria sõnul juba sõja eel kehtima hakanud erakordselt karm õiguskord, mis nägi ette vanglakaristuse

ka tühiste kuritegude eest. Nii määrati pikaajalised vanglakaristused omavoliliselt töölt lahkumise, pisispekulatsiooni, väiksemate riisumiste ja paljude muude üleastumiste eest. Veelgi enam – 1939. aasta juulis keelati ära ennetähtaegne vabastamine hea töö eest. Selle ukaasi taga oli J. Stalin, kes oli ühel ülemnõukogu presiidiumi salajasel istungil öelnud, et head tööd teinud vääriksid muidugi vabastamist, kuid majanduslikult oleks selline lähenemine ebamõistlik. Stalin soovis, et need inimesed jääksid ka pärast karistuse kandmist paigale, töötades edasi vabapalgaliste töötajatena. See oleks nende puhul “vabatahtlikult kohustuslik paigalejäämine”.⁹

Pikad vanglakaristused määrati ka mitmete ametialaste ja majanduskuritegude eest. 1940. aastast hakati 5–8 aastaks vangi panema tehasedirektoreid, kelle ettevõtted väljastasid ebakvaliteetset toodangut. Vägistamise eest määrati suurem karistus kui tapmise eest. 1942. aastal võeti vastu seadus, mille alusel sai karistada kolhoosnikke, kes ei täitnud nõutud normpäevade hulka. 1947. aastal karmistati kriminaalseadusandlust veelgi, millega suurendati vastutust varguste eest. Praktikas tähendas see seda, et ka tühiste varguste eest hakati määrama pikaajalisi vanglakaristusi. Ka alaealised mõisteti pisivarguste eest pikakadeks aastateks vangi. Nii olevat Moskvast viieaastase vanglakaristuse saanud 13-aastane poisike, kes varastas ühiskorteris naabrilt kaks purki moosi ja leiva.¹⁰ 1. jaanuari 1953. aasta seisuga kandis 1947. aasta ukaaside alusel karistust 1 241 919 inimest.¹¹

L. Beria märgukiri osutas ühemõtteliselt ka sellele, et senine karistusseadusandlus vajab korrigeerimist ja ümbervaatamist ning et kehtivad karistused on mitmete kuriteoliikide (ametialased, majanduslikud jne.) suhtes liiga karmid. L. Beria tegi märgukirjas ettepaneku kehtiva kriminaalseadusandluse muutmiseks

⁵ NSVL siseminister L. Beria märgukiri NLKP KK Presiidiumile amnestia läbiviimisest 26.03.1953, lk. 20.

⁶ R. Urm. Aftonbladeti jooksupoiss jutustab. Paide: A/S Midest, 1992, lk. 147.

⁷ R. Urm. Aftonbladeti jooksupoiss jutustab, lk. 147.

⁸ R. Urm. Aftonbladeti jooksupoiss jutustab, lk. 147–148.

⁹ L. Mletšin. KGB. Riikliku julgeolekuorganite esimehed. Paljastatud saladused. Tallinn, 2003, lk. 368.

¹⁰ L. Mletšin. KGB, lk. 368.

¹¹ NSVL siseminister L. Beria märgukiri NLKP KK Presiidiumile amnestia läbiviimisest 26.03.1953, lk. 19.

selliselt, et kriminaalvastutuse asemel rakedataks ametialaste, majandus- ja olmekuritegude eest rohkem administratiiv- ja distsiplinaarkaristusi. Sellekohased ettepanekud tuli justiitsministeeriumil ette valmistada ühe kuu jooksul.¹² Kriminaalseadusandluse muutmise vajadust põhjendas Beria asjaoluga, et kehtiva praktika kohaselt mõistetakse igal aastal süüdi ligikaudu 1,5 miljonit inimest, kellest umbes 650 000 süüdimõistetud puhul on tegemist vabadusekaotusega. Sealjuures karistatakse vabadusekaotusega nende kuritegude eest, mis ei “kujuta endast erilist ohtu riigile”.¹³ Sellise praktika jätkamisel oleks ühe-kahe aasta pärast kinni peetavate arv uuesti kasvanud 2,3–3 miljonini.¹⁴

L. Beria arvates tulnuks kindlasti ära muuta 21. veebruari 1948. aasta NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi ukaas, mille alusel võidi eriti ohtlikud kurjategijad saata tähtajatule sundasumisele. Tollast terminoloogiat kasutades kuulusid “eriti ohtlike kurjategijate” hulka spioonid, terroristid, natsionalistid, anarhistid, menševikud, trotskistid, valgeemigrandid ning kõik, kes “kujutasid oma nõukogudevastaste sidemetega ja tegevusega ohtu” nõukogude korrale.¹⁵ Pealegi oli ka NSVL Riikliku Julgeolekuministeeriumi juures tegutseval Erinõupidamisel õigus saata uuesti sundasumisele neid, kes olid juba oma karistuse ära kandnud. Selle ukaasi alusel saadeti aastatel 1948–1953 tähtajatule asumisele 58 218 inimest. Beria tegi ettepaneku pöörduda NSVL valitsuse ja Ülemnõukogu Presiidiumi poole, et nimetatud ukaas tühistataks kui Nõukogude seadusandlusele mittevastav seadusakt.¹⁶

L. Beria initsiatiivi amnestia väljakuulu-

tamiseks tema lähikondlased ei vaidlustanud ning juba 28. märtsil ilmus NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seadus amnestia kohta.¹⁷ Tõsi, avalikkuse jaoks jäi L. Beria roll amnestia ettevalmistamisel ja väljakuulutamisel tähelepanuta. Kuna amnestiaseadusele oli alla kirjutanud NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi esimees K. Vorosilov, siis rahva seas hakati amnestiat ekslikult nimetama ka “Vorosilovi amnestiaks”. Ka Eestis NSV-s kõneldi, et amnestia “andis välja marssal Vorosilov, kes sõja ajal viibis paljudes kohtades Euroopas ja nägi, kui pehmelt seal inimesi karistatakse”.¹⁸

Mis puutub Eesti NSV elanikkonna reageeringutesse amnestia suhtes, siis need olid küllaltki vaoshoitud ja ettevaatlikud. Tollaste meeolude kohta saab teavet siseministeeriumi poolt kogutud informatsioonidest elanikkonna “avaliku arvamuse” kohta. Nendele andmetele tuginedes võib välja tuua ka üksikud rahva hulgas valitsenud üldisemad tendentsid.

Loomulikult, paljud arvasid, et tegemist oli vajaliku seadusega, samuti pooldati karistuste pehmendamist. Kuid selle positiivse tonaalsuse kattevarjus tuli tugevamalt esile ettevaatlik, et mitte öelda tõrjuv suhtumine amnestiasse. Paljud leidsid, et amnestia toob endaga kaasa varguste ja röövimiste suurenemise. Leiti, et sellise seaduse vastuvõtmine oli enneaegne, kuna “vabastatakse mitmed tuhanded sulid ja vargad”, ning ühtlasi oldi ka arvamusel, et karistusi majanduskuritegude eest pole vaja pehmendada.¹⁹ Väga selgelt aduti, et poliitvange ei vabastata. Nii on üsna tabavalt arvanud endine kodanliku Eesti armee kolonel O. Mullas, et see “on alles esimene samm ja

¹² A. Pyžikov. Xruščevskaja “ottepel”. Moskva, 2002, lk. 218–219.

¹³ NSVL siseminister L. Beria märgukiri NLKP KK Presiidiumile amnestia läbiviimisest 26.03.1953, lk. 21.

¹⁴ Sistema ispravitel'no-trudovyh lagerej v SSSR. 1923–1960. Spravočnik. Moskva, 1998, lk. 58.

¹⁵ R. Píxoja. Sovetskij Sojuz: Istorija vlasti 1945–1991. Moskva, 1998, lk. 105.

¹⁶ Seda ukaasi tollal siiski ei tühistatud, seda tehti alles 1955. aastal ning sisuliselt samadel argumentidel, mis olid Beria poolt esitatud. Tema nime ei mainitud aga loomulikult enam keegi.

¹⁷ Pravda 28.03.1953; vt. selle kohta ka: R. Maurach. Das sowjetische Amnestiegesetz. – Osteuropa. 1953, nr. 3, lk. 166–170.

¹⁸ ENSV SM Tallinna oblastivalitsuse eriteade 04.04.1953 EKP Tallinna oblastikomitee sekretärile E. Ristmägile. – ERAF, f. 131, n. 1, s. 268, l. 126. Neid ettekandeid on refereerinud ka I. Jürjo. Vt. I. Jürjo. Rahva reageeringuid Stalini surmale KGB andmeil. – Tuna 1998, nr. 1, lk. 40–49.

¹⁹ ENSV SM Tallinna oblastivalitsuse eriteade 04.04.1953 EKP Tallinna oblastikomitee sekretärile E. Ristmägile. – ERAF, f. 131, n. 1, s. 268, l. 127.

töenäoliselt mõne aasta möödudes, kui välispoliitiline pinge leevendub, tuleb amnestia ka poliitilistele”²⁰. Kirjanik Friedebert Tuglas aga leidis: “Kui juba on amnestia, siis peaks ka mingit sorti amnestia kirjanduses olema, et meie kriitikud ei tapaks kirjanikke tühiste vigade eest.”²¹ Amnestiasaaduse tagamaade kohta arvati, et valitsuse eesmärgiks on rahva ja lääneriikide poolehoiu võitmine. Tallinna elanik G. Meri tõdes, et amnestiasaaduse eesmärk on “luua uuele Nõukogude valitsusele eesotsas Malenkoviga poliitilist autoriteeti USA-s ja Inglismaal”.²²

Amnestiasaaduse vastuvõtmise järel andsid NSVL siseminister (L. Beria), justiitsminister (K. Goršenin) ja peaprokurör (G. Safonov) 28. märtsil 1953. aastal välja ühise korralduse amnestia ellurakendamise korra kohta. Käskkiri edastati kõigile asjaomastele asutustele telegraafi teel ning sellega määrati üksikasjalikult kindlaks karistusasutuste erinevate instantside tegevuse kord amnestieerimisel. Karistusest vabastamise või ka karistuse lühendamise kohta tuli iga inimese puhul vormistada vastava instantsi poolt pitsatiga kinnitatud erietsus. Välismaalaste amnestieerimine pidi toimuma samadel alustel Nõukogude Liidu kodanikega. Esijoones kohustas nimetatud ühiskäskkiri vabastama alaealised, rasedad ja lapsi omavad naised, invaliidid, kohalikud elanikud ning vanurid. Rasedad naised ja parandamatuid haigusi põdevad karistusallused tuli vabastada vabalt palgatud arstidest komplekteeritud arstlike komisjonide otsusel. Haigete, vanurite ja alaealiste vabastamisel tuli vanemate või sugulaste puudumisel nad suunata vanadekodusse, spetsiaalsesse raviautusse, lastekodusse või vastavasse õppeasutusse (nt. käsitöökooli jms.

koolidesse). Samuti võis sugulasteta või vanemateta amnestieeritud saata tööle tööstusesse, ehitusele või põllumajandusse.

Igale vabastatule tuli väljastada vastavatest amnestieerimise kohta. Miilitsaorganeid kohustati välja vahetama kõigi õigeksmõistetute passid, kus olid kirjas mingid kitsendused. Vabastatud tuli kindlustada päevarahade, sõidupiletite ja riietusega, et nad jõuaksid kinnipidamiskohast nende endi poolt valitud sihtkohta. Suuremates raudtee-sõlmpunktides ja teistes amnestieeritute kogunemiskohtades tuli organiseerida nende abistamiseks ja meditsiiniliseks teenindamiseks transiitpunktid. Ühiskäskkiri tuli ellu rakendada 1. juuniks 1953.²³

Amnestiasaaduse väljakuulutamise ja eespool refereeritud ühiskorraldusega loodi seadusandlik baas amnestia alla kuuluvate inimeste vabastamiseks. Amnestieeritute vabastamise protsess käivitus kiiresti ja see tõstas omakorda päevakorra nende töölerakendamise küsimuse. Seda protsessi püüti reguleerida 30. mail 1953 väljaantud NSVL Ministrite Nõukogu otsusega “Puuduste kõrvaldamisest amnestiaga vabastatud kodanike töölerakendamises”.²⁴

NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi ukaasi alusel kuulus vabastamisele kokku 1 195 248 vangi. Lisaks amnestieeriti ja vabastati juurduse alt ligikaudu 25 000 inimest. 1953. aasta juuli alguseks oli enamik amnestieerituid juba vabaduses. 10. juuni 1953. aasta seisuga oli amnestia alla kuuluvatest inimestest elukohta tagasi jõudnud ja sissekirjutatud 781 968 inimest (01.06 – 602 130 inimest), kellest 24,4% olid saanud sissekirjutuse liiduvabariikide, kraide või oblastite keskustes, 31,1% teistes linnades ja 42,7% maapiirkondades.

²⁰ ENSV SM Tallinna oblastivalitsuse eriteade 04.04.1953 EKP Tallinna oblastikomitee sekretärile E. Ristmägile. – ERAF, f. 131, n. 1, s. 268, l. 125.

²¹ ENSV SM Tallinna oblastivalitsuse eriteade 04.04.1953 EKP Tallinna oblastikomitee sekretärile E. Ristmägile. – ERAF, f. 131, n. 1, s. 268, l. 125.

²² ENSV SM Tallinna oblastivalitsuse eriteade 31.03.1953 EKP Tallinna oblastikomitee sekretärile E. Ristmägile. – ERAF, f. 131, n. 1, s. 268, l. 123.

²³ NSVL siseministri, justiitsministri ja peaprokuröri ühiskäskkiri NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi 27. märtsi amnestiasaaduse täitmise korra kohta 28.03.1953. – Reabilitacija: Kak eto bylo? Mart 1953–fevral’ 1956. Dokumenty. T. 1. Moskva, 2000, lk. 16–18.

²⁴ A. Pyžikov. Xruščevskaja “otpepel”, lk. 218.

Samaks ajaks oli tööle rakendatud 64,6% amnesteeritute. Vabastatute töölerakendamine kulges paremini maapiirkondades (72,1%) ja kõige vaevalisemalt liiduvabariikide pealinnades ja oblastilinnades (52,3%). Eriti keeruline oli olukord Vladimiri, Rostovi ja Uljanovski oblastis (tööle rakendatud alla 45% amnesteeritute). Paljudes linnades ulatus amnestiaga vabastatud endiste kurjategijate töölerakendamise protsent alla 20 (Tšeboksarõ, Täškent, Tšambov). Analoogne oli olukord Tškalovis, Uljanovskis, Kurskis, Frunzes, Tbilisis, kus see näitaja oli 20–30% vahel. Järgmise grupi moodustasid linnad, kus töölerakendatud amnesteeritute arv ulatus 30–40%-ni: Jerevan, Riia, Kiiev, Naltšik, Barnaul, Krasnodar, Kalinin, Simferopol, Orjol ja Stalingrad.

Kui aga arvestada tõsiasjaga, et 1953. aasta amnestia oli suuresti kampaania iseloomuga, siis olid loetletud protsendid kindlasti ülepaisutatud ning reaalne olukord hoopis teistsugune – tööle rakendatud amnesteeritute arv olid hoopis tagasihoidlikum ja vabastatute sotsiaalsest rehabilitatsioonist polnud juttugi. Amnesteeritute töölerakendamise protsendid olid suurel määral formaalsed.

1953. aasta juuni keskpäigaks oli amnestiaga ette nähtud karistusalauste vabastamine enam-vähem lõpule viidud. 16. juunil saatis tollane NSVL justiitsminister K. Goršenin Ministrite Nõukogu esimehele G. Malenkovile aruande amnestia senisest käigust. Analoogete ettekande saatis justiitsminister koos siseministri asetäitja S. Krugloviga 19. juunil ministrite nõukogu asetäitjale ja siseministrile L. Beriale. Aruandest selgub, et juuni keskpäigaks oli kinnipidamiskohtadest vabastatud 1 154 172 inimest. Amnesteeritute suurima kontingendi moodustasid kuni 5-aastase karistusega süüalused – 546 735. Lisaks vabastati järgmised süüdimõistetute kategooriad:

1) teenistuslaste, majandus- ja sõjaväeliste kuritegude eest rohkem kui 5 aastaks süüdi mõistetud – 47 474;

- 2) need, kes vabanesid karistusaja poole võrra vähendamise teel (amnestiaaukaasi punkti 4 alusel) – 399 486;
- 3) amnestiaaukaasi punkti 3 alusel vabastatud – 160 477 (sh. lastega naised: naised, kel olid lapsed “enda juures” – 26 354, naised, kel lapsed mujal – 24 476, rasedad naised – 5924, alaealised – 6152, mehed üle 55 aasta – 43 760, naised üle 50 aasta – 17 864, lootusetult haiged – 35 947);
- 4) töökolooniatest vabastati 24 605 alaealist ja 2238 alaealist, kes vabanesid karistusaja poole võrra lühendamise teel;
- 5) vanglatest, sisemistest vanglakambritest ja celuurimiskambritest – 75 646;
- 6) sundasumiselt ja asumiselt – 8042.

Amnestiaga lühendati karistusaega poole võrra 512 243 karistusalausel. Lisaks vabastati 378 796 süüdimõistetut paranduslike tööde tegemisest. Kohtuorganite poolt rakendati amnestiat 336 663 kohtualuse suhtes, kellest 321 163 vabastati süüdistustest koos süüasja lõpetamisega ja 15 500 puhul vähendati karistust poole võrra. Prokuratuuriorganid lõpetasid uurimistoimingud 101 482 juhul ja 76 981 inimese suhtes keelduti kriminaalmenetluse algatamisest. Siseministeerium ja miilitsaorganid lõpetasid süüasjad 24 532 inimese suhtes. Seega puudutas märtsiamnestia vähemal või suuremal määral kokku 2 695 400 inimest.

1953. aasta juuni keskpäigaks oli veel vabastamata 27 660 inimest ehk 3% ettenähtud amnesteeritute üldarvust.²⁵ Kuid probleemid amnesteeritute töölerakendamisega püsisid, kuna veel juulis oli olukord selline, et ligi miljonist vabastatust oli selleks ajaks tööle rakendatud 625 700 inimest.²⁶ 10. augustiks 1953. aastaks oli vabastatud 1 032 000 inimest.²⁷

1953. aasta alguses oli GULAGi laagrites ja kolooniates ametliku statistika järgi 2 472 247 karistusalaust, kellele lisandusid veel 152 614

²⁵ A. Kokurin, J. Morukov. GULAG: struktura i kadry. – Svobodnaja Mysl' – XXI. 2001, nr. 9, lk. 100–101.

²⁶ A. Pyžikov. Xruščevskaja “ottepel”, lk. 218.

²⁷ A. Pyžikov. Xruščevskaja “ottepel”, lk. 218.

inimest vanglates. 1. juuliks 1953. aastaks oli laagrites ja kolooniates arvel pisut üle miljoni inimese (1 044 420), lisaks veel ligikaudu 250 000 siseministeeriumi vanglate valitsusele alluvates laagrites ja vanglates.²⁸

Ka Eesti NSV-s kujunes kõige olulisemaks amnestiaga kaasnevaks probleemiks vabastatute töölerakendamine, mida Moskvast rangelt nõuti. Nii andis Eesti NSV Ministrite Nõukogu juba 30. aprillil 1953. aastal välja korralduse, millega kohustati kõiki ministeeriume ja ametiasutusi esitama kahe päeva jooksul liiduvabariigi Tööjõu Organiseeritud Värbamise Valitsusse andmed asutuste lõikes, millist tööjõudu ja millise kvalifikatsiooniga vajatakse ning millist palka ja elamistingimusi vabastatutele pakutakse. Kõigil ettevõtetal tuli töölevõetud amnesteeritutele tagada “minimaalselt hädavajalikud olmetingimused ning rakendada meetmeid nende kvalifikatsiooni tõstmiseks”. Esmajärjekorras tuli tööga kindlustada üksikud naised ja lastega naised. Siseministeeriumi ülesandeks oli korraldada võimalikult valutult amnesteeritute sissekirjutamine neile eraldatud eluruumidesse. Ühtlasi kohustati kõiki linnade ja rajoonide täitevkomiteesid igakülgset kaasa aitama amnesteeritute töölerakendamisele.²⁹

Tõsisemalt hakati amnesteeritute küsimusega tegelema siis, kui vabastatud hakkasid Eestisse jõudma. Amnestia väljakuulutamise alates kuni mai lõpuni oli Eesti NSV-s miilitsa andmetel arvele võetud kokku 5237 amnesteeritut, kellest tööl oli alla poole – 2390 (45,6%). Kõige rohkem oli amnesteeritud saabunud Tallinna – 1051 inimest –, kuna teistes linnades oli arvele võetud 891 inimest. Tallinnasse saabunutest oli 1953. aasta mai lõpuks töö leidnud 210 (20,4%) ja teistes linnades 205 (23%) amnesteeritut. Amnesteeritute töölerakendamisega oli kõige parem olukord Narvas, kus 236 vabastatust oli töö leidnud 167 (70,8%), samal ajal kui

Pärnus arvelevõetud 173 amnesteeritust oli endale ameti leidnud 37 (21,5%). Veelgi madalamad olid amnesteeritute töölerakendamise näitajad Tartus, kus 180 arvelevõetud amnesteeritust vaid 1 oli leidnud tööd (0,5%). Kohtla-Järvele oli suunatud 302 amnesteeritut, kellest aga ükski polnud mai lõpuks tööle rakendatud. Maapiirkondades oli selleks ajaks arvele võetud 3295 amnestia alusel vabastatud inimest, kellest tööle oli rakendatud kokku 1975 (60%).³⁰

1953. aasta juuni alguses võeti amnestiaküsimus arutlusele EKP Keskkomitee Büros. Tegemist ei olnud büroo istungi tavalise pävakorrapunktiga, vaid salajase aruteluga. Ka vastuvõetud otsus kandis märget “täiesti salajane” ja see vormistati erikaustana. Otsusele kirjutas alla tollane keskkomitee sekretär V. Kossov. Partei liinis oli probleem püstitunud seoses amnesteeritute töölerakendamisega. Büroo otsuse sissejuhatuses konstateeriti, et liiduvabariigi mitmetes linnades ja piirkondades täidetakse ebarahuldavalt NSVL Ministrite Nõukogu 28. märtsi määrust abinõudest amnestiaga vabastatud inimeste töölerakendamisel. Keskkomitee andmetel oli 1. juuniks Eestisse saabunud amnesteeritustest tööle rakendatud kõigest 45,6%, sealjuures Tallinnas 20,4%, Pärnus 21,5%. Kohtla-Järve ja Tartu kohta on aga märgitud, et vaatamata arvukale amnesteeritute kontingendile ei ole nendes linnades veel tööle rakendatud ühtegi inimest. Sellise ebarahuldava olukorra põhjustena osutatakse sellele, partei linna- ja rajoonikomiteed ei ole amnesteeritute töölerakendamist oma huviorbiiti võtnud ja on lasknud asjal areneda isevoolu teed. Linna ja rajoonide täitevkomiteed seevastu pole suutnud rakendada piisavaid meetmeid probleemi lahendamiseks.

Endiste karistusalluste töölerakendamisega pole keskkomitee hinnangul tegeldud isegi siis, kui on eksisteerinud reaalne tööjõuvaja-

²⁸ Sistema ispravitel'no-trudovyx lagerej v SSSR, lk. 58.

²⁹ ENSV Ministrite Nõukogu korraldus 30.04.1953 nr. 027. – ERA, f. 1, n. 5s, s. 302, l. 49–50.

³⁰ ENSV siseminister Krassmani teatis EKP KK-le 3.06.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 73. L. 35. Krassmani teatise aluseks olid ENSV siseministeeriumi miilitsavalitsuse ülema ja siseministri asetäitja A. Porgi andmed (ERAF, f. 1, n. 1, s. 73, l. 36).

dus. Vastutustundetult on seni amnesteeritute töölerakendamise küsimusse suhtunud liiduvabariigi ametiühinguorganisatsioonid. Sellise “ebarahuldava” olukorra likvideerimiseks kohustas EKP KK Büroo kõiki linna ja rajoonikomiteede sekretäre viivitamatult rakendama abinõusid, et täidetaks NSVL Ministrite Nõukogu 28. märtsi määrust. Abinõud tuli välja töötada 15. juuniks ja selleks ajaks tuli keskkomiteele saata ka aruanne 28. märtsi ukaasi täitmise kohta. Ministeeriumide, ettevõtete ja ehituste juhtidel tuli töökohtade olemasolul amnesteerituid tööle võtta üldistel alustel, arvestades nende eriala ning luues neile hädavajalikud töö- ja olmetingimused. Neile, kel eriala ei olnud, tuli kindlustada erialane väljaõpe. Senisest aktiivsemalt pidi amnesteeritute töölerakendamisse lülituma ka liiduvabariigi ametiühingute organisatsioon.

Kontrolli teostamine amnesteeritute töölerakendamise üle pandi ENSV Ministrite Nõukogu esimehe asetäitjale R. Mahlale ning EKP Keskkomitee administratiiv- ja kaubandus-rahandusorganite osakonna juhatajale O. Merimaale. Nimetatud isikute ülesandeks jäi ka EKP Keskkomitee järjepidev informeerimine amnesteeritute töölerakendamise käigust liiduvabariigis.³¹

EKP Keskkomitee suunistele ei saanud reageerimata jätta liiduvabariigi täitevvõim. ENSV Ministrite Nõukogu võttis 6. juunil 1953. aastal vastu määruse “Amnestia põhjal vabastatud kodanike ebarahuldavast tööle paigutamise käigust”. Ka selles määruses tõdetakse, et “hoolimata suurest tööjõu vajadusest põllumajanduses, tööstuses ja ehitustel teostatakse ebarahuldavalt amnestia põhjal vabastatud kodanike tööle paigutamist”.³² Viidati ka sellele, et linnade ja rajoonide töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteed täidavad ebarahuldavalt ENSV Ministrite Nõukogude korraldust 30. aprillist (nr. 027) amnestia põhjal vabastatud kodanike tööle

rakendamisest. Negatiivsete näidetena toodi esile Tallinna, Tartu, Narva, Kohtla-Järve ja Pärnu linnade ning Viljandi, Võru, Mustvee, Märjamaa, Põltsamaa ja teiste rajoonide nõukogude organite tegevust.

Hukka mõisteti ka ettevõtete ja asutuste juhatajate käitumine, kes küll vajavad tööjõudu, kuid keelduvad tööle võtmast amnesteerituid, kartes vastutust kaadri “risustamise” eest.³³ Sealjuures on määruses ka personaalselt ära nimetatud Ahtme Soojustelektijaama Ehitamise Valitsuse juhataja kohusetäitaja Zorkin, kes olevat keeldunud tööle võtmast 3 amnesteeritut. Eestisse saabunud amnesteeritute oli selleks ajaks tööle rakendatud 60%.

Eesti NSV Ministrite Nõukogu kohustas oma määrusega esmalt linnade ja rajoonide töörahva saadikute nõukogude täitevkomiteesid kindlustama kõikide amnesteeritute töölepaigutamine, teostada selle tegevuse üle tõhusat kontrolli ja “kahe päeva jooksul koos linnade ja rajoonide miilitsa osakondadega, selleks kaasatõmmatud partei ja nõukogude aktiiviga ning majavalitsuste töötajatega kontrollima kõigi amnestia põhjal vabanenud ning linna või rajooni saabunud või sissekirjutatud kodanike töölepaigutamise olukorda, välja selgitama tööd vajavad isikud ja kindlustama nende tööle paigutamist”.³⁴

Ka selles määruses rõhutatakse ettevõtete ja asutuste juhtide vastutust amnesteeritute töölerakendamisel ja nendele väljaõppe kindlustamisel. ENSV Ministrite Nõukogu juures asuval Tööjõu Organiseeritud Värbamise Valitsusel oli samuti kohustus kindlustada “amnestia põhjal vabanenud kodanike takistusteta vastuvõtmine ja tööle suunamine”. Ühtlasi tuli rajoonide täitevkomiteedel edastada konkreetsed juhised amnesteeritute tööle paigutamise kohta. Sisse tuli seada ka regulaarne aruandlus (10 päeva aruandlus), mis tähendas, et täitevkomiteed pidid esitama telegraafi teel vastava formulari alusel 2., 12.

³¹ EKP KK Büroo otsus nr. 31 p. 26 02.06.1953. Erikaust. – ERAF, f. 1, n. 5, s. 50, l. 222–224.

³² ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 035 06.06.1953. – ERAF, f. 17/1, n. 1, s. 219, l. 123.

³³ ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 035 06.06.1953. – ERAF, f. 17/1, n. 1, s. 219, l. 124.

³⁴ ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 035 06.06.1953. – ERAF, f. 17/1, n. 1, s. 219, l. 124–125.

ja 22. kuupäevaks ministrite nõukogule aruande. Üldise aruande pidid linnade ja rajoonide täitevkomiteede esimehed ministrite nõukogule esitama 12. juuniks 1953. aastaks.³⁵

1953. aasta juuni keskel laekusid EKP Keskkomitee administratiiv-kaubandus- ja finantsosakonda rajoonikomiteede informatsioonid amnestiaga vabastatud inimeste töölerakendamisest.³⁶ Amnesteeritute töölerakendamisega oli kohalikel nõukogude ja parteiorganitel tõsisel probleem. Muidugi etendas siin oma osa ka kogu ürituse kampaanialikkus. Kuna Moskvast edastatud korraldused nägid ette kõikide amnesteeritute töölerakendamise, siis loomulikult tuli seda täita. Arvesse ei võetud inimeste endi soove ega ka vanust. Teatavasti moodustasid amnesteeritustest arvestatava osa vanurid ja haiged.

Tartu rajoonikomitee teatas EKP Keskkomiteele, et 15. juuniks oli rajooni saabunud kokku 112 amnesteeritut, kellest tööle ei olnud rakendatud veel 8 inimest. Nendest mitme inimese nime taha on rajoonikomitee kirjutanud lihtsa konstateeringu – “ei taha minna kusagile tööle”.³⁷ Mitmed on elama asunud sugulaste juurde ja on nende ülalpeetavad. Üks amnesteeritu teatas, et enne tööle asumist lihtsalt “peab natukene puhkama”.³⁸ Igati inimlik ja mõistetav soov pärast ränki GULAG-i aastaid. Soinaste külanõukoguse end registreerinud amnesteeritu oli aga juuni keskpaigaks seal juba lahkunud. Üks vabastatu aga tegelevat külanõukogu andmetel varastamisega. Kokkuvõttes ei jäänud Tartu rajoonikomitee sekretäril üle muud, kui tõdeda: “Ülaltähendatud kodanike tööle suunamise ja paigutamise küsimuses jätkame tööd.”³⁹

Tartu rajoonis toimus 12. juunil ka eraldi

nõupidamine, kus osalesid külanõukogude esimehed, sovhooside direktorid, kolhooside esimehed ja parteialorganisatsioonide sekretärid, kellele anti “juhtnõõrid amnesteeritud kodanike töölevõtmise ning nendele vastavate elamistingimuste loomise kohta”.

Külanõukogude esimeeste ülesandeks jäi kontrollida seni veel tööle rakendamata amnesteeritute olukorda ning leida nendele sobiv töökoht.⁴⁰ Samasugune nõupidamine amnesteeritute küsimuses toimus 12. juunil ka Pärnu rajoonis. Pärnu rajooni oli 10. juuniks saabunud kokku 310 amnesteeritut, kellest oli selleks ajaks tööle rakendatud 190. Seni polnud veel tööd leidnud kokku 74 inimest, kusjuures 33 olid ülalpidamisel ja 13 juba linnast lahkunud. Rajoonikomitee sekretär P. Romaškin kinnitas, et ülejäänute töölerakendamisega probleeme ei teki. Keskkomiteele lubati ka, et alates 16. juunist hakatakse nendega, kes veel tööd ei ole leidnud, pidama individuaalseid vestlusi, et neile sobiv amet leida.⁴¹ Tõrva rajoonis oli 16. juuniks arvel 91 amnesteeritut, kellest tööle oli rakendatud 66, sh. 24 kolhoosides. Ülejäänud inimeste “osas täpsustatakse andmeid ja suunatakse tööle lähemal ajal”. 22. juuniks oli arvele võetud 103 amnesteeritut, kellest tööle oli suunatud 82. Nendest omakorda 29 töötasid kolhoosides. Amnesteeritute hulgas oli üks invaliid ja 10 ülalpeetavat. Nimetatud ajaks ei olnud tööd leidnud veel 10 inimest, kuid täitevkomitees oldi kindlad, et “need suunatakse lähemal ajal tööle”.⁴²

Vändra rajoonis oli juuni keskpaigaks arvele võetud 68 amnestia alusel vabastatud kodanikku, nendest tööle oli paigutatud sovhoosidesse 17, kolhoosidesse 6, turbatööstusesse 8, tellisetehasesse 6, ehitus- ja remonditöödele 5 ja mitmesugustele muudele töödele 14 am-

³⁵ ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 035 06.06.1953. – ERAF, f. 17/1, n. 1, s. 219, l. 125–126.

³⁶ Vt. lähemalt: ERAF, f. 1, n. 126, s. 73, l. 10–18, 21–25, 27, 32–33.

³⁷ EKP Tartu rajoonikomitee sekretär Meijel EKP KK-le 22.06.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 73, l. 12.

³⁸ EKP Tartu rajoonikomitee sekretär Meijel EKP KK-le 22.06.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 73, l. 12.

³⁹ EKP Tartu rajoonikomitee sekretär Meijel EKP KK-le 22.06.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 73, l. 12.

⁴⁰ EKP Tartu rajoonikomitee sekretär Meijel EKP KK-le 16.06.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 75, l. 12.

⁴¹ EKP Pärnu rajoonikomitee sekretär Romaškin EKP KK-le 15.06.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 75, l. 14.

⁴² EKP Põlva rajoonikomitee sekretäri Melderli informatsioonid EKP KK-le 16.06 ja 26.06.1953. – ERAF, f. 1, s. 126, s. 75, l. 15, 27.

nesteeritud. Tööd ei olnud selleks ajaks leitud 10 inimesele, kes olid “perekonna liikmed ja koduperenaised”.⁴³ Suure-Jaani rajoonis oli juuni keskpaigaks 78 amnesteeritud tööd leidnud 54 inimest, kõige rohkem sovhoosides ja kolhoosides (kokku 28). Tööle rakendamata amnesteeritud hulgast oli vanureid (13), kes elasid kodus, ning tööjõulistest polnud selleks ajaks veel rakendust leidnud 11 inimest. Nende puhul kinnitati rajoonikomiteest, et nad “on väljakutsutud TSN Täitevkomitee poolt ning suunatakse tööle”.⁴⁴ Selline oli ka enamiku teiste rajoonikomiteede sekretäride sõnum EKP Keskkomiteele: et seni veel tööle rakendamata inimesed leiavad varsti neile sobiva töö.

Eesti NSV miilitsaorganite poolt oli 18. juuniks sisse kirjutatud kokku 7431 amnesteeritud, kellest tööle oli rakendatud 5579 inimest (75,1%). Võrreldes mai lõpu seisuga oli mitmes linnas olukord amnesteeritud töölerakendamisega oluliselt paranenud. Näiteks Tartusse oli selleks ajaks sisse kirjutatud 572 amnesteeritud, kellest 444 olid ka juba töö leidnud (77,6%). Tallinnas oli end sisse kirjutatud 1315 endist karistusalust, kellest 1134 olid juba tööle rakendatud (86,2%).⁴⁵ 30. juuniks oli Eesti NSV-s arvele võetud juba 8052 amnesteeritud, kellest töö olid selleks ajaks leidnud 6183 inimest (76,8%). Tallinnas oli arvel 1474, Tartus 630 ja Pärnus 364 amnesteeritud, kellest tööd olid leidnud vastavalt 1249 (84,7%), 463 (73,5%) ja 255 (70%) inimest.⁴⁶

Loomulikult tuli liiduvabariigi juhtkonnal aru anda ka Moskva ees. EKP Keskkomitee saatis eraldi informatsiooni amnesteeritud kohta Moskvasse 19. juunil 1953. aastal.⁴⁷ Informatsioonis teatati, et 18. juuni seisuga oli Eesti NSV-s arvele võetud 7431 amnesteeritud kodanikku, kellest tööle oli rakendatud 5579

ehk 75%. Tööle ei olnud selleks ajaks veel paigutatud 1852 inimest (25%). Tallinnas oli 18. juuniks arvele võetud 1282 amnesteeritud, kellest tööd polnud veel leidnud 210 inimest, viimaste seas oli aga 134 inimest, kes olid koduste ülalpidamisel, ning 54 haiget ja invaliidi. Muidugi raporteeriti ka seni rakendatud abinõudest olukorra parandamiseks.

Moskvasse teatati, et lähiajal on Tallinna, Kohtla-Järve ja Narva suuremates ettevõtetes algamas nn. tehnilise miinimumi kursused töstmaks amnesteeritud erialast kvalifikatsiooni. Vastavad otsused amnesteeritud töölerakendamise tõhustamiseks on vastu võtnud ka Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja EKP Keskkomitee Büroo. Ministrite Nõukogu liinis anti konkreetseid juhised ministritele, et nad oma valdkonnas kindlustaksid amnesteeritud takistusteta töölevõtmise. 11. juunil 1953. aastal toimus ka rajoonikomiteede sekretäride ja täitevkomiteede esimeeste nõupidamine. 15. juunil arutati ministrite nõukogus toimunud nõupidamisel amnesteeritud töölerakendamist Tallinnas.

Moskvasse lähetatud informatsioonist saab mõningaid andmeid ka amnesteeritud poolt sooritatud kuritegude kohta. EKP Keskkomitee andmetel olid amnesteeritud sooritanud 1953. aasta märtsi lõpust kuni juuni keskpaigani kokku 66 kuritegu ja kriminaalvastutusele võeti samal ajavahemikul 68 inimest. Kõige rängemate kuritegude – tapmiste (kokku 3) – eest võeti vastutusele 5 inimest, huligaansuste eest 14 ja varguste eest 45 inimest. Kuriteod olid sooritatud enamasti linnades: Tallinnas, Tartus, Narvas ja Kohtla-Järvel. 1953. aasta mai alguses (5.05) tapsid amnestia alusel vabanenud Ilmar Kõiv, Boriss Matvejev, Vladimir Baškirov ja Johannes Miison röövimise eesmärgil Alfred Tamme ja vigastasid raskesti tema abikaasat Alide Tam-

⁴³ EKP Vändra rajoonikomitee sekretäri Meltsase informatsioon EKP KK-le 16.06.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 75, l. 10.

⁴⁴ EKP Suure-Jaani rajoonikomitee sekretäri Tiiveli informatsioon EKP KK-le 16.06.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 75, l. 16.

⁴⁵ ENSV SM miilitsavalitsuse teatis 20.06.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 73, l. 7.

⁴⁶ ENSV SM miilitsavalitsuse teatis 01.07.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 73, l. 18.

⁴⁷ EKP KK sekretäri Lentsmani informatsioon NLKP KK-le amnestiaga vabastatud kodanike töölerakendamisest Eesti NSV-s. – ERAF, f. 1, n. 211, s. 2, lk. 182–183.

me. 24. mail tappis aga Tartu rajooni Kuuste külanõukogus Stanislav Kupnin noahoobiga kõrri Sergei Žilini.

Moskvasse edastati ka üldised andmed kuritegude kohta 1953. aasta esimesel poolel. Nii registreeriti Eesti NSV-s jaanuaris 190, veebruaris 216, märtsis 215, aprillis 178 ja mais 208 kuritegu. Ühtlasi teatati ka Moskvasse, et partei ja nõukogude organite poolt käib praegu kõikide mittetöötavate amnesteeritute individuaalne kontroll tagamaks parimate abinõude rakendamise nende töölesuunamiseks.⁴⁸

Amnesteeritute töölerakendamine ei toimunud siiski loodetud sujuvusega, mistõttu tuli Eesti NSV Ministrite Nõukogus küsimus uuesti päevakorrale, eeskätt kõige mahajäänumaid piirkondi silmas pidades. 27. juunil 1953. aastal võeti vastu määrus "Amnestia põhjal vabastatud kodanike töölepaigutamise käigust Viljandi, Mustvee ja Harju rajoonis ning Tartu linnas".⁴⁹ Eraldi määruse väljaandmine nimetatud piirkondade suhtes oli tingitud asjaolust, et 25. juuni seisuga oli amnestia põhjal vabastatud ja Viljandi rajooni saabunud inimestest tööle paigutatud 63%, Mustvee rajoonis 85%, Harju rajoonis 80% ja Tartu linnas 75%. Ministrite nõukogu märkis, et nimetatud rajoonide ja Tartu linna täitevkomiteed ei ole täitnud ministrite nõukogu otsust 6. juunist. Samuti juhiti tähelepanu tõsiasjale, et amnesteeritud "kodanike arvelevõtmisel puudub vajalik vastastikune koordineerimine ja kooskõla täitevkomiteede ning linna ja rajooni miilitsaosakondade andmete vahel, mille tagajärjel linnade ja rajoonide täitevkomiteede telegraafilise aruandluse andmed tunduvalt erinevad miilitsa andmeist".⁵⁰

Ministrite nõukogu kohustas kõikide linnade ja rajoonide täitevkomiteede esimehi kolme päeva jooksul amnesteeritute töölepaigutamise käigu läbi arutama ning ühtlasi:

"välja töötada ja kinnitada töölepaigutamise töö tõhustamise abinõud, mis kindlustaksid kõigi amnesteeritud kodanike töölepaigutamise lõpuleviimise lähemal päevil". 5. juuliks tuli ministrite nõukogule esitada nimekirjad tööle paigutamata amnesteeritute, näidates iga konkreetse inimese puhul ka "tööle mitte paigutamise täpsed põhjused".⁵¹

L. Beria arreteerimise järel hakati loomulikult ümber hindama ka tema amnestia väljakuulutamise initsiatiivi. Juuli alguses toimunud NLKP Keskkomitee pleenumil, kus Beria üle parteilist kohut peeti, nimetas N. Hruštšov Beria tegevust amnestia ettevalmistamisel ja läbiviimisel "odavaks demagogiaks".⁵² Uues sisepoliitilises olukorras püüdis Kremli võimuladrik näidata kõiki L. Beria ettevõtmisi võimalikult mustades värvides, tema pooleliolevad kavad jäid esialgu üksnes paberile. Nii juhtus ka L. Beria eestvedamisel ettevalmistatud poliitilise amnestia kavandatava väljakuulutamisega.

1953. aasta märtsiamnestiaga vabastati kõik väljasaadetud (sellega kategooria "väljasaadetud" ka likvideerus) ning osaliselt ka sundasumisele saadetud. 1953. aasta märtsi lõpus oli arvel kokku 13 952 väljasaadetut ja sundväljasaadetut, kellest amnestia järel jäi arvele 5910 sundväljasaadetut.⁵³ Amnestia aga ei puudutanud peaaegu üldse eriasumisele saadetuid, s.t. seda kontingenti karistusalasid, kelle hulgas oli ka kõige rohkem eestlasi, lätlasi ja leedulasi. 1953. aasta alguses oli arvel kokku 1 862 222 eriasumisele saadetu staatuses täiskasvanut. Nad jagunesid omakorda kolme suuremasse gruppi, võttes aluseks väljasaatmise tähtaja. Kõige suurema grupi moodustasid igavesti eriasumisele määratud väljasaadetud – kokku 1 419 625 inimest. Nende hulka kuulusid ka Baltikumist sõjajärgsetel aastatel küüditatud (v. a. Leedust 1945.–1948. aastani väljasaadetud). Tunduvalt väiksema

⁴⁸ EKP KK sekretäri Lentsmani informatsioon NLKP KK-le amnestiaga vabastatud kodanike töölerakendamisest Eesti NSV-s. – ERAF, f. 1, n. 211, s. 2, lk. 182–183.

⁴⁹ ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 040 27.06.1953. – ERAF, f. 17/1, n. 1, s. 219, l. 134–135.

⁵⁰ ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 040 27.06.1953. – ERAF, f. 17/1, n. 1, s. 219, l. 134.

⁵¹ ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 040 27.06.1953. – ERAF, f. 17/1, n. 1, s. 219, l. 135.

⁵² R. Pixoja. Sovetskij Sojuz: Istorija vlasti, lk. 105.

⁵³ V. Zemskov. Spetsposelentsy v SSSR. 1930–1960. Moskva, 2003, lk. 228.

grupi moodustasid ilma kindla tähtajata väljasaadetud. Neid oli kokku 327 618 inimest, nende hulgas ka aastatel 1945–1948 Leedust küüditatud. Lõpuks, kõige väiksema grupi moodustasid tähtajaliselt väljasaadetud, keda oli kokku 114 979 inimest. Viimase kategooria alla kuulusid ka Baltikumis 1941. aastal küüditatud.⁵⁴

Seega oli kokkuvõttes tegemist suure karistusallaste kontingendiga, kes 1953. aasta märtsiamnestia kontekstis hakkasid õigustatult ootama ka enda vabastamist. Nende lootused ei olnud alusetud, sest 1953. aasta kevadel valmistati L. Beria initsiatiivil ette rida dokumente, mis nägid tööpoolset ette ulatusliku eriasumisel olevate inimeste amnesteerimise. L. Beria ja S. Kruglovi kirjavahetusest 1953. aasta kevadel nähtub, et siseministeeriumi liinis valmistati ette dokumendid, mis nägid ette aasta lõpuks vabastada eriasumiselt ligi 1,7 miljonit inimest.

Esimeses järjekorras kuulusid nende hulka eriasunike alaealised lapsed – kokku 884 057 inimest – ja arvukas kontingent täiskasvanuid – 676 572 inimest. L. Beria ja S. Kruglovi arvestuste järgi pidi 1954. aasta alguseks eriasumisele jääma ligikaudu 1,1 miljonit inimest (1 100 630). Selle kontingendi puhul nähti ette esialgu kinnipidamisrežiimi pehmendamist ning seejärel juba ka nende eriasumiselt vabastamist järk-järgult paari aasta jooksul.

1953. aasta suveks (tegelikult juba juuniks) tehti ära põhjalikud ettevalmistustööd eriasunike suuremastaabiliseks vabastamiseks. L. Beria poolt valmistati isegi ette NSVL Ministrite Nõukogu otsuseprojekt eriasunike vabastamise kohta ning vastav NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi seaduse projekt, mis pidi vastu võetama 1953. aasta augusti istungjärgul. L. Beria ja S. Kruglov ei kahelnud, et need otsused ka heaks kiidetakse. Nende jaoks oli eriasunike vabastamine juba otsustatud.

Kuid L. Beria arreterimine 26. juunil 1953. aastal seiskas kavatsatud eriasunike mastaapse vabastamise. Siseministeeriumi juhtkond, kes uues olukorras ei teadnud,

kuidas eriasumisele saadetute vabastamise küsimuses käituda, püüdis Kremlis võimuladaviku seisukohta nimetatud küsimuses teada saada. 1953. aasta augustis saatis S. Kruglov NSVL Ministrite Nõukogu esimehele G. Malenkovile märgukirja, milles märgiti, et aasta lõpuks kavatsetakse vabastada eriasumiselt kokku 1 673 741 inimest ning ajutiselt jätta eriasumisele 1 046 503 inimest. Viimaste hulgas olid ka Eestist, Lätist ja Leedust küüditatud.

Kremlis võimuladavik käsitles siseministeeriumi ettepanekuid kui ühte võimalikku varianti ning koostas 1953. aasta sügiseks omapoolse eriasumiselt vabastamise kava, mis nägi ette tunduvalt väiksemas mahus eriasunike vabastamise. Kuid ka sellest kavast lõpuks loobuti. Veelgi enam – L. Beria poolt 1953. aasta sügisele kavandatud suuremahuline eriasunike vabastamine tunnistati kahjulikuks, kuna see tooks kaasa massilise inimeste ümberasumise, mis omakorda mõjutaks äärmiselt negatiivselt rahvamajanduse ees seisvate ülesannete lahendamist. Põhimõtteliselt otsustati, et eriasunike vabastamine toimub järk-järgult ning mitme aasta jooksul. Samal ajal aga mõnevõrra pehmendati eriasumise režiimi.

Siseministeeriumis tegeldi eriasunike võimaliku vabastamise küsimusega edasi ning 1953. aasta septembris edastati NLKP Keskkomitee Presiidiumile ja NSVL Ministrite Nõukogule uued ettepanekud, mis kokkuvõttes nägid ette 1 807 305 eriasuniku vabastamise. Ka seekord ei oleks esimeses järjekorras eriasumiselt vabastatud Baltikumist küüditatud. Nendele ettepanekutele ei reageeritud Kremlis võimuladavikus ligi pool aastat. Küsimus võeti uuesti päevakorrale alles 1954. aasta aprillis.⁵⁵

L. Beria tegi 1953. aasta kevadel ka ettepaneku piirata Erinõupidamise volitusi. Tema poolt ettevalmistatud NSVL Ülemnõukogu Presiidiumi otsuse projekt nägi ette, et vaadatakse läbi viimastel aastatel välja antud NLKP Keskkomitee otsused, Ministrite Nõu-

⁵⁴ V. Zemskov. Spetsposelentsy v SSSR, lk. 228.

⁵⁵ V. Zemskov. Spetsposelentsy v SSSR, lk. 229–231.

kogu ja Ülemnõukogu Presiidiumi ukaasid ja määrused, mis on vastuolus Nõukogude kriminaalseadusandlusega ja annavad Erinõupidamisele karistusfunktsioonid. Sellise ettepaneku vastuvõtmine oleks loomulikult tähendanud ka Erinõupidamise poolt menetletud süüasjade läbivaatamist. L. Beria "kaasvõitlejad" selle ettepanekuga ei nõustunud. Eriti selgelt olid vastu NLKP Keskkomitee Presiidiumi liikmed N. Hruštšov, V. Molotov ja L. Kaganovitš. Hruštšov teatas NLKP Keskkomitee Presiidiumi istungil Molotovi ja Kaganovitši heakskiidul, et on "kategoriliselt selle vastu, sest siis tuleks ümber vaadata kogu arreteerimiste süsteem, kohtu- ja uurimispraktika".⁵⁶ 1953. aasta septembris saadeti Erinõupidamine siiski laiali, kuid loomulikult ei mainitud enam poole sõnagagi, et sisuliselt oli tegemist L. Beria initsiatiiviga.

L. Beria hukkamõistmise järel tõusis esiplaanile amnestiaga kaasnenud varjukülgede rõhutamine. Hakati rääkima kuritegevuse kasvust kogu riigi territooriumil. Ühes sellega aga tõsteti 1953. aasta suvel-sügisel päevakorrale miilitsa töö tõhustamine.

Tõepoolest, amnestiaga kaasnes kuritegevuse tõus paljudes piirkondades, eelkõige suurlinnades, kus oli selgelt täheldatav kriminaalkuritegude ja huligaansuste kasv. Mõnedes linnades oli tegemist lausa totaalse kriminaalterroriga. Oluline on kindlasti ka see aspekt, et marginaalid muutusid linnapildis (linnasootsiumis) veelgi olulisemateks figuurideks ja said üsna oluliseks õiguskorda destabiliseerivaks faktoriks tulevikus.⁵⁷

Kuritegevuse kasv oli eriti suurlinnades 1953. aasta teisel poolel tõesti selgelt täheldatav. Leningradis suurenes kuritegevus IV kvartalis võrreldes esimese kvartaliga 48%.⁵⁸ Mitmed autorid on osutanud, et näiteks Moskvast tuli miilitsaüksusi hoida pidevas kõrgendatud tegevusvalmiduses, et mingilgi

viisil kasvava kuritegevusega võidelda.⁵⁹ Leningradi andmed näitavad, et ajavahemikul aprillist kuni septembrini sooritatud kriminaalkuritegudes langes amnesteeritute osaks 40,8%. 1953. aasta aprillist kuni detsembrini sooritatud röövkallaletungidest oli amnesteeritute osakaal veelgi suurem – 60%. Miilitsaorganid ei olnud valmis operatiivolukorra muutudes efektiivselt tegutsema. Kehvasti oli organiseeritud ka väliteenistus.⁶⁰

Miilitsa töö tõhustamiseks ja kaardivaliku parandamiseks üritati rakendada meetmeid. 27. augustil 1953. aastal võttis Ministrite Nõukogu vastu otsuse nr. 2283-930c "Abinõudest ühiskondliku korra tugevdamisel ja võitlusel kriminaalkuritegudega", mis avalikustati NSVL justiitsministri poolt 31. augustil 1953. aastal.

Nimetatud otsuse sissejuhatuses märgitakse, et "töötajate materiaalse olukorra süstemaatiline paranemine, teadlikkuse kasv ja kultuuritaseme tõus" on loonud tingimused kuritegevuse vähenemiseks ühiskonnas. Kuid seetõttu, et "NSVL MVD organid ei rakenda efektiivseid meetmeid ühiskondliku korra tagamiseks", on kuritegevuse ulatus ikkagi jäänud märkimisväärseks ning mõnede raske kuriteoliikide – näiteks tapmiste – osas isegi viimasel ajal suurenenud. Otsuses osutatakse möödalaskmistele ja vajakajäämistele miilitsa töös ning tuuakse välja ka see tõsiasi, et 1953. aastal sooritatud kuritegudest on jäänud seni üle 20% avastamata. Viidatakse ka patrullteenistuse nõrkusele ning prokuratuuri tegevuse vajakajäämistele.

Ühe põhjusena, miks olukord on halvenenud, tuuakse otsuses välja, et seni veel amnestia alusel vabastatud inimesed ei ole tööle rakendatud, mistõttu nad võivad uuesti alustada kuritegelikku tegevust. Liiduvabariikide, kraide ja oblastite täitevõimuorganitele pannakse süüks, et nad ei ole suutnud täita

⁵⁶ B. Starkov. Sto dneij "ljubjanskogo maršala". – Istočnik 1993, nr. 4, lk. 85.

⁵⁷ V. Kozlov. Massovye besporjadki v SSSR pri Xruštševе i Brežneve. Novosibirsk, 1999, lk. 191.

⁵⁸ M. Žarkoj. Dejatel'nost' naružnoj služby milicii Leningrada po oxrane obščestvennogo porjadka i bor'be s prestupnost'ju v poslevoennye gody (1945–1957 gg.). – Ministerstvo vnutrennix del Rossii. Stranicy istorii. 1802–2002. Sankt-Peterburg, 2001, lk. 519.

⁵⁹ N. Vert. Istorija sovetskogo gosudarstva (1900–1991). Moskva, 1992, lk. 338.

⁶⁰ M. Žarkoj. Dejatel'nost' naružnoj služby milicii Leningrada..., lk. 519–520.

NSVL Ministrite Nõukogu otsuseid 28. märtsist (nr. 924-395) ja 30. maist (nr. 1372-550) amnesteeritute töölerakendamise kohta. Eriti puudulikult on nimetatud otsuseid täidetud Gruusia NSV-s, kus on veel tööle rakendama ligi 15% amnesteeritud kontingendist, kuna Leedu NSV-s oli see näitaja 13%, Stalingradi oblastis 12%, Primorje, Altai ja Krasnojarski kraides umbes 9%.

27. augusti 1953. aasta otsusega kohustati siseminister S. Kruglovi välja töötama ja rakendama ellu "praktilised meetmed" miilitsa tegevuse tõhustamiseks kõigis valdkondades (eriti tapmiste, röövkallaletungide, huligaanitseamise tõkestamiseks). Lisaks tuli parandada kriminaaljälituse tööd, tõhustada uurimismeetmeid, kasutada senisest hoopis ulatuslikumalt agentuuri "teeneid", tõsta kaadri kvaliteeti. Olukorra normaliseerimisele pidi samuti kaasa aitama patrullteenistuse parandamine (pidev patrullimine tänavatel) ja passirežiimi üle järelevalve tõhustamine. NSVL peaprokurör Rudenko ja justiitsminister K. Goršeinin pidid omalt poolt tugevdama kontrolli prokuratuuri ja kohtute tegevuse üle. Eraldi rõhutatakse, et need amnesteeritud, kes on uuesti sooritanud kuriteo, tuleb saata range režiimiga parandusliku töö laagritesse.

Liiduvabariikide, kraide ja oblastite täitevõimu-organitel tuli hiljemalt 10. septembriks lõpetada amnestiaga vabastatud inimeste töölerakendamine, kusjuures ka invaliididele ja vanuritele tuli leida jõukohane rakendus (artellid, kooperatiivid). Amnesteeritute töölerakendamisest tuli Moskvasse ette kanda hiljemalt 15. septembriks 1953. aastal. Teine oluline nõue oli äärelinnade, väiksemate asulate, suvilapiirkondade ja raudteejaamade valgustamine. Ministreeriumide ja ametkondade juhtidel tuli omalt poolt igati kaasa aidata amnesteeritute erialasele töölerakendamisele eesmärgiga kinnistada töölevõetud inimesed uutel töökohtadel. Lisaks tuli ettevõtete juh-

tidel soodustada administreeritute tehnilist väljaõpet, makstes neile kaadrite ettevalmistamise summadest kuni 3 kuuks stipendiumi 300 rubla kuus.⁶¹ 17. septembril andis NSVL siseministeerium välja ukaasi, mis nägi ette kaadri parandamist siseministeeriumi allüksustes, sealhulgas miilitsas.

Üleliidulise otsuse alusel andis Eesti NSV Ministrite Nõukogu 5. septembril 1953. aastal välja omapoolse määruse, mille sissejuhatavas osas samuti tõdeti, et liiduvabariigi miilitsaorganid ei rakenda piisavaid ja efektiivseid meetmeid ühiskondliku korra hoidmisel ja võitluses kuritegevusega.⁶² Nõrgaks tunnistati ka miilitsa töö kuritegude avastamisel ja kaadri komplekteerimisel ning prokuratuurile heideti ette ebapiisavat järelevalvet juurdlusorganite üle. Olulise vajakajäämisena toodi esile loomulikult ka amnesteeritute puudulik töölerakendamine, mistõttu paljud endised retsidivistid võivad tagasi pöörduda oma "põhitöö" juurde. Tõdetakse, et Eesti NSV Ministrite Nõukogu varasemad määrused 6. ja 27. juunist 1953. aastast on vaid osaliselt ellu rakendatud, kuna mitmetes rajoonides pole suurele osale amnestia alusel vabastatud inimestele ikka veel tööd leitud. Selliste "mahajäänud" rajoonidena, kus amnesteeritute töölerakendamine on ebapiisav, tuuakse ära Kilingi-Nõmme (21,6% amnesteeritutest ei ole veel tööd leidnud), Kingissepa (20,4%), Räpina (20%), Loksa (18,5%), Haapsalu (17%), Rakvere (12,7%) rajoonid. Linnadest on märgitud Pärnut (21,3%) ja Tartut (14,7%).

Olukorra parandamiseks liiduvabariigis nähti määrusega ette ka konkreetsete abinõude ellurakendamine. Eesti NSV siseministeeriumil tuli lähiajal oluliselt tõhustada tööd kuritegude avastamisel ning erilist tähelepanu pöörata rasketele kuritegudele (tapmised, röövkallaletungid jms.). See tähendas ka senisest suurema tähelepanu osutamist kriminaaljälitusele ja kaadri komplekteerimisele.

⁶¹ A. Kokurin, J. Morukov. GULAG: struktura i kadry, lk. 117–118; A. Beda. Sovetskaja poliitičeskaja kult'ura čeres prizmu MVD 1946–1958. Moskva, 2002, lk. 224–227.

⁶² ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 055 05.09.1953. – ERAF, f. 17/1, n. 1, s. 219, l. 152–158. Vt. ka määruse algvariante parandustega: ERA, f. 1, n. 5s, s. 300, l. 169–175.

Järgmise aasta alguseks tuli tagada efektiivne patrullteenistus linnades. Siseministeeriumi kohustati samuti tugevdama järelevalvet passirežiimi täitmise üle ning silma peal hoidma ka "parasiitlikel elementidel".⁶³

Konkreetsed juhised anti määruses ka Eesti NSV Prokuratuurile ja justiitsministeeriumile. Prokuratuuril tuli tugevdada järelevalvet kriminaal-asjade menetlemise üle ning täiendavalt kaadrit komplekteerida. Justiitsministeerium aga pidi kindlustama, et röövkallaletungide ja huligaansuste juhtumid leiaksid kohtutes läbivaatamist hiljemalt kahe nädala jooksul. Kuriteos süüdi mõistetud amnesteeritud tuli saata range režiimiga töö- ja paranduslaagritesse.

Liiduvabariigi täitevkomiteede kohustuseks jäi hiljemalt 10. septembriks 1953. aastaks leida kõigile amnestia alusel vabastatutele rakendus, vajadusel tuli vanurid ja invaliidid paigutada vanade- ja invaliididekodudesse. Kõiki liiduvabariigi ettevõtteid kohustati tõhustama amnesteeritute töölerakendamist ja kindlustama neile võimalused oma kvalifikatsiooni tõstmiseks. 1954. aasta alguseks tuli Eesti NSV kommunaalministeeriumil koostada kava äärelinnade elektrifitseerimise parandamiseks. Samuti nähti ette täiendavate elamispiindade eraldamine kvalifitseeritud töötajatele miilitsas.

1953. aasta septembriks oli tegelikult enamik amnesteeritud juba tagasi oma kodumaale jõudnud. Eestisse jõudis põhiosa amnesteeritud tagasi juba juuni lõpuks, kuna järgmise kahe ja poole kuuga kirjutati sisse veel vaid üle tuhatkonna amnesteeritu. 10. septembri 1953. aasta seisuga oli Eesti NSV miilitsaorganite poolt arvele võetud 9260 amnesteeritud, kellest tööle oli selleks ajaks rakendatud 7449 (80,4%). Teiste ülalpidamisel oli 1095 (11,8%) amnesteeritud (sh. 58 õpilast). Seega oli selleks ajaks rakenduseta 716 (7,7%) amnesteeritud. Kõigist selleks

ajaks miilitsaorganite poolt liiduvabariigis registreeritud amnesteeritute üle viiendiku (20,6%) moodustasid Tallinna sisse kirjutatud 1907. Nendest oli töö leidnud 1480 (77,6%) ja ülalpidamisel olid 257 (13,5%), seega tööta oli veel 170 inimest (8,9%). Tartusse oli selleks ajaks sisse kirjutatud 732 ja Pärnusse 449 amnesteeritud, kellest tööle oli rakendatud vastavalt 608 (83,1%) ja 295 (65,7%) ning teiste ülalpidamisel olid 107 (14,6%) ja 69 (15,4%) inimest. Seega ei olnud 10. septembriks tööd veel leidnud Tartus 17 (2,3%) ja Pärnus 85 (18,9%) amnesteeritud.⁶⁴

Nõukogude Liidus vabastati 1953. aasta märtsi amnestia alusel GULAG-i laagritest ja kolooniatest kokku 1 201 738 karistusallust, kes enamasti olid süüdi mõistetud kriminaalkuritegude eest.⁶⁵ Amnestiaga vabastati 1. aprilli 1953. aasta seisuga GULAG-i laagrites ja kolooniates olnud koosseisust 53,8%. Nii suure arvu karistusalluste vabastamine tõi endaga kaasa 104 laagri ja 1567 koloonia ja laagrite allüksuse likvideerimise.⁶⁶ See oli kahtlematult oluline löök stalinlikule vägivallaaparaadile.

Amnestia väljakuulutamine 1953. aasta kevadel oli üks osa tollasest võimuvõitlusest, mis pärast J. Stalini surma oli Kremli võimuladvikus vallandunud uue hooga. Võimupretendendid soovisid enda kätte saada soodsamaid positsioone ning selles võidujooksus oli olulisel kohal ka kehtiva karistuspoliitika pehmendamine. Selles vallas oli kõige paremas olukorras kindlasti L. Beria, kelle käsutuses oli mõjuvõimas ja informatsiooni valdav siseministeerium. Selles kontekstis ongi üsna loogiline, et ulatusliku amnestia ettepanekuga tuli välja just L. Beria.

⁶³ ENSV Ministrite Nõukogu määrus nr. 055 05.09.1953. – ERAF, f. 17/1, n. 1, s. 219, l. 152–158.

⁶⁴ Andmete alus: ENSV SM miilitsavalitsuse passiosakonna teatis 11.09.1953. – ERAF, f. 1, n. 126, s. 73, l.

⁶⁵ Naselenie Rossii v XX veke. Istoričeskie očerki. T. 2. 1940–1959 gg. Moskva, 2001, lk. 192.

⁶⁶ NSVL siseminister S. Kruglovi ettekanne NLKP KK-le parandusliku töö laagrite ja kolooniate olukorrast 26.05.1954. – Reabilitacija: Kak eto bylo? Mart 1953–fevral' 1956. Dokumenty. T. 1, lk. 148.

Ta tegi seda temale omase kärsitusega. Nii ei suudetud seda aktsiooni päris korralikult läbi mõelda ega ette valmistada. Seetõttu tekkisid probleemid amnesteeritute töölerakendamise ja täheldatav oli ka kuritegevuse kasv, eriti suuremates linnades. Eestis seda probleemi ei tekkinud: 1953. aasta sügiseks Eestisse tagasi pöördunud üle 9200 amnesteeritu ei kujutanud endast ohtu ühiskondlikule korrale. Pole mingit kahtlust, et 1953. aasta amnestia oli tõsine löök stalinlikule repressiivaparaadile. Äärmiselt oluline on asjaolu, et L. Beria kavandas juba 1953. aastal läbi viia ka ulatuslikku poliitilist amnestiat. Need kavad seisati pärast “Lubjanka marssali” arreteerimist. Amnestiaga tõsteti avalikult päevakorrale “sotsialistliku seaduslikkuse” järgimise küsimus. Sel teemal hakkasid kirjutama ajalehed ja õigusteaduslikud ajakirjad. Nii loodi alus, mis viis seadusandluse pehmenemisele 1950. aastate keskel, ja käivitati rehabiliteerimisprotsess, mida varasemas ajalookirjanduses on paraku ekslikult seostatud ainult N. Hruštšovi nimega.

Artikkel on valminud ETF-I grant 5715 raames.

Tõnu Tannberg

(1961)

Lõpetanud Tartu ülikooli ajaloo erialal. Ajaloo-doktor (1966). Praegu Tartu Ülikooli eesti ajaloo õppetooli dotsent ja riigiarhivaari nõunik. Peamised uurimisvaldkonnad: Baltikumi sõjaajalugu 18.–20. sajandil, esimene eestikeelne ajaleht ja poliitilised olud Nõukogude Eestis.